КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ У СИСТЕМІ ОБЛІКУ

FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY RISKS AND THEIR REPRESENTATION IN THE ACCOUNTING SYSTEM

УДК 657.05:351.863

Рета М.В.
к.е.н., доцент кафедри економічного аналізу та обліку
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

У статті детально розглянуто класифікацію ризиків зовнішньоекономічної діяльності. Визначено переваги та недоліки існуючих класифікацій, на їх основі запропоновано упорядковану класифікацію ризиків зовнішньоекономічної діяльності в обліковій системі для забезпечення цільового управління ними. Встановлено перелік об'єктів бухгалтерського обліку, за якими виникають ризики, визначено умови і критерії відображення ризиків в обліку підприємства, проаналізовані методи оцінки ризиків.
Ключові слова: *ризик, зовнішньоекономічна діяльність, класифікація, об'єкти обліку, оцінка, методи, принципи.*

В статье подробно рассмотрена классификация рисков внешнеэкономической деятельности. Определены преимущества и недостатки существующих классификаций, на их основе предложены упорядоченную классификацию рисков внешнеэкономической деятельности в учетной системе для обеспечения целевого управления ими. Установлен перечень объектов бухгалтерского учета, по которым возникают риски, определены условия и критерии отображения рисков в учете предприятия, проанализированы методы оценки рисков.
Ключевые слова: *риск, внешнеэкономическая деятельность, классификация, объекты учета, оценка, методы, принципы.*

The paper studies thoroughly the classification of foreign activity risks. The benefits and limitations of existing classifications have been defined. Based on that the authors own classification of the foreign activity risks has been offered with the purpose for accounting system to represent potential and actual consequences of the risk events. The list of business accounting objects involving risks have been specified, the terms and criteria of risks representation in the business accounting system have been defined, the methods of risks evaluation have been analyzed.
Key words: *risk, foreign economic activity, classification, facilities accounting, evaluation methods, principles.*

Постановка проблеми. У сучасних мінливих умовах економічного розвитку невизначеність і ризик стають невід'ємними частинами підприємницької діяльності, а їх ігнорування може призвести до суттєвих негативних наслідків. Особливої актуальності набувають питання ризику в управлінні зовнішньоекономічною діяльністю (ЗЕД), через жорсткі умов на ринку невизначеність стає тим фактором, який потребує застосування нових методів управління. Підвищення актуальності питань дослідження ризиків зовнішньоекономічної діяльності викликане рядом факторів: глобалізація ринків, розширення географії діяльності, зміна політичної ситуації і т. п. Це викликає затребуваність використання облікового інструментарію в управлінні зовнішньоекономічної діяльності підприємством, побудови на її основі критеріїв та параметрів щодо визначення рівня ризиків та обґрунтування рішень для цільового управління ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел свідчить, що вітчизняними та зарубіжними науковцями приділяється увага дослідженню проблем оцінки, аналізу та відображення ризиків в обліковій системі. Наприклад, теорію ризику розглянуто у працях В.В Вітлінського, О.Є. Кузьміна, О.Г. Мельника, Н.Ю. Подольчака, А.П. Міщенка, В.Д. Нємцова, А. Чандлера, І. Ансоффа та інші. Класифікацію ризиків та об'єктів обліку ЗЕД наведено в роботах І.І. Каракоза, Ф.Ф. Бутинця, Л.В. Гнилицької, І.М. Вигівської, Ю.А. Кузьмінського, А. Свідерської, Б.І. Валуєва, А.С. Петрова, В.Г. Макарова, Г.І. Мой-

сеєнка, Н.М. Ткаченко. У роботах О.В. Небильцової розглянуто облік резервної системи підприємства в умовах ризику [1]. Л.В. Гнилицька [2] та Р.М. Лучко [3] визначають види, причини та перелік об'єктів бухгалтерського обліку, за якими може бути відображаено вплив ризику. О.Р. Беднарська, обґрунтовує необхідність планування ризиків діяльності та моделювання зовнішньоекономічної діяльності з урахуванням специфіки галузі та ризиків, що їй притаманні [4]. Роботи І.М. Вигівської присвячені формуванню концептуальних засад бухгалтерського обліку ризиків у підприємницькій діяльності та облікового відображення ризиків у зовнішньоекономічній діяльності [5]. Водночас, значна кількість питань, пов'язаних із формуванням обліково-аналітичного підґрунтя для управління ризиками зовнішньоекономічної діяльності в інформаційно-обліковій системі підприємства, недостатньою мірою відображена в існуючому науковому доробку.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування підходів до відображення в обліковій системі підприємства ризиків зовнішньоекономічної діяльності для забезпечення цільового управління ними.

Таблиця 1

Класифікація ризиків зовнішньоекономічної діяльності

Автор	Види ризиків ЗЕД
Небильцова О. В. [1]	Виокремлює ризики: -комерційні; -фінансові.
Гнилицька Л.В. [2]	Розкриває взаємозв'язок ризиків як фактів господарської діяльності з об'єктами бухгалтерського обліку: ризик-причини (умовні факти господарської діяльності) та ризик-наслідки (реальні факти господарської діяльності)
Лучко Р.М.[3]	Для цілей відображення впливу ризиків в обліку: ризик втрати майна, ринковий, технологічний ризик, внутрішній та зовнішній комерційний ризики, ризик виникнення відповідальності, ризик зменшення чи втрати прибутку, валютний та інвестиційний ризик, науково-технічний та кредитний ризик.
Вигівська І.М. [5]	Для цілей обліку: відносно суб'єкта господарювання; за сферами виникнення; видами діяльності.
Кузьмін О.Є., Подольчак Н.Ю. [6]	Ризик країни: соціально-політичні; макроекономічні; мікроекономічні (валютний ризик, ризик законодавства, ризик форс-мажорних обставин) розглядають методи вимірювання та підходи до врахування ризику при плануванні ЗЕД
Кожухова Н.Н. [7]	Поділяють ризики на: фундаментальні (макроекономічні); внутрішньоорганізаційні (мікроекономічні); специфічні (товарні)
Свідерська А. [8]	Поділяє ризики: за відношенням до договірного процесу; за напрямками зовнішньоторговельних операцій; за видами ЗЕД
Крамаренко В.И. [9]	Поділяє ризики на дві частини: такий, що викликаний особливостями і подіями в конкретній країні (ризик країни); звичайний комерційний та інвестиційний ризики, що пов'язані з поведінкою контрагентів за операціями.
Крупицкая О.С. [10]	Ризики експортно-орієнтованої компанії поділяє на умовно некеровані (важкокеровані), некеровані та керовані (регульовані)
Євтєєв А. [11]	Вказує на потребу здійснення класифікації зовнішньоекономічних ризиків за видами ЗЕД, сферою виникнення (багаторівнева класифікація: мега-, макро-, мезо-, мікрорівень) та статтями зовнішньоторговельної угоди
Маханець Л. [12]	Для кожного з видів ЗЕД (зовнішньоторговельна, фінансова, виробнича та інвестиційна діяльності) можна виокремити ризики, притаманні даному виду діяльності.
Волкодаєва Е., Ханбікова Л. [13]	Класифікують ризики при проведенні зовнішньоекономічних операцій за характером обліку та за джерелом виникнення (суб'єктивні та об'єктивні)
Лев'якова О. [14]	Класифікує за сферою виникнення, можливістю передбачення та контролю, територією виникнення та сферою прояву
Єчкалов Д. [15]	Розподіляє ризики за напрямками ЗЕД на залежні й незалежні та здійснює подальшу класифікацію за сферами та секторами
Іващенко О. [16]	Розподіляє ризики за часом виникнення, характером обліку та характером наслідків
Лук'янова В.В., Свідерська А.В. [16]	Класифікація ризиків за ймовірністю настання на основі якісного аналізу: ризики з високою ймовірністю; ризики з середньою ймовірністю; ризики з низькою ймовірністю.
Байда Н. В. [17]	Виокремлюються ризики на зовнішньому ринку: -ринкові; – політичні; – комерційні; – виробничі; -науково-технічні; -інфляційні; -валютні; – непередбачувані.
Болдуєв М. В. [19]	Два види ризиків: бізнес-ризики (ризик продукції, макроекономічний, технологічний і т.п.); інші види ризиків (юридичні, ризики втрати ділової репутації, ризики стихійного лиха та ін.)
Мантур-Чубата О.С.[20]	Ризики поділяють: відносно процесу укладення договорів; відносно етапу угоди; відносно можливості впливу на ризик; відносно місцезнаходження; відносно рівня виникнення (на мегарівні, на макрорівні, на мезорівні, на мікрорівні)

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній економічній літературі ризик має різні трактування. Так ризик визначають, як вірогідність, невизначеність, дію, подію, ситуацію або наслідки ризикових подій, потенційні збитки, імовірність і можливість настання несприятливих подій і т. п. Ризик за своєю природою має неоднозначний характер: по – перше, це – подія ймовірнісна, очікувана з певною долею вірогідності, а по – друге, наслідки цієї події можуть нести двоїстий характер: тобто призводити як до виникнення додаткових витрат, так і до отримання додаткових доходів. Така неоднозначність створює труднощі для відображення цього явища в обліковій системі підприємства. Крім того, відсутні нормативно встановлені вимоги щодо застосування певних методів і підходів оцінки ризиків в обліково-аналітичній системі.

Особливість ЗЕ діяльності, на відміну від інших видів діяльності, полягає у тому, що рівень ризиків, які пов'язані з нею є значно більшими і її здійснення потребує не тільки ретельного планування, але й постійного відстеження змін впливових факторів та прогнозування їх наслідків для підприємства. Структура та сутність ЗЕ діяльності породжує сукупність багатьох видів ризику на макро-, мезо- та мікрорівні, які, іноді значною мірою впливають на достовірність фінансової звітності підприємства та його фінансові результати.

Ідентифікація та класифікація ризиків є першим кроком до зниження ентропії та початку процесу управління ними. На сьогоднішній день існує понад 150 видів класифікацій щодо ризику, окрему частину яких нами було проаналізовано з точки зору можливості їх відображення в системі обліку підприємства (табл. 1).

Аналізуючи наведені класифікації відзначимо синонімічність та тотожність деяких понять і класифікаційних ознак, які в цілому відрізняються сту-

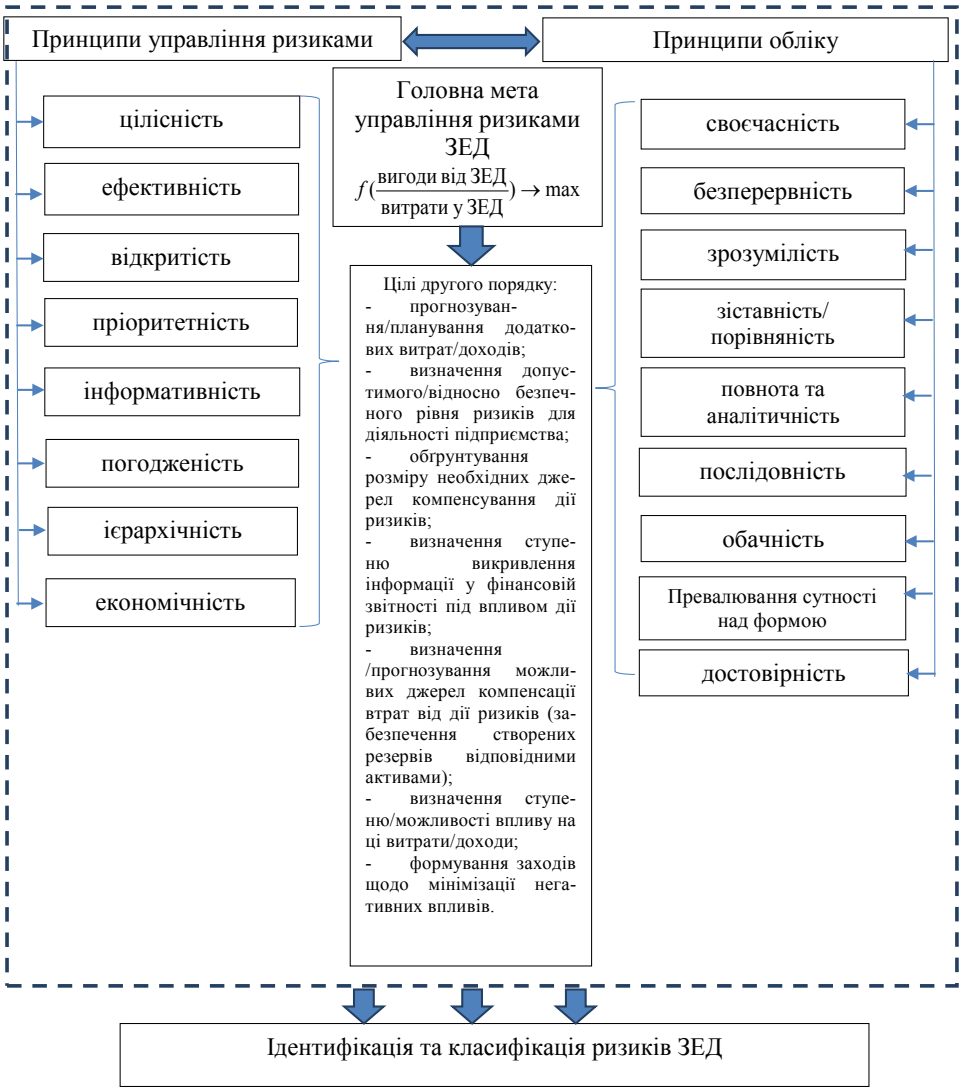

Рис. 1. Принципи побудови обліково –аналітичного забезпечення управління ризиками ЗЕД

Джерело: складено автором

пенем деталізації, підходами до формулювання, багаторівневістю та багатоваріантністю. Існуючі класифікаційні підходи умовно можна поділити за декількома напрямами: – загальноекономічна класифікація ризиків, яка передбачає їх групування за рівнями виникнення (макро-, мікро-, мезорівні) та сферами діяльності [1,6,7,9,11,17,19,20]; класифікація ризиків за напрямами та сферами здійснення ЗЕД [12,14,15]; – за ступенем керованості [10], можливостями передбачення [14] та джерелами виникнення [13]; – за стадіями зовнішньоекономічної угоди [8,11,20]; – за характером впливу наслідків ризику на об'єкти обліку [2,3,5,16].

Кожну з перелічених вище класифікацій ризиків можливо застосовувати на підприємстві, але для формування повної облікової інформації необхідно розробити класифікацію, яка дасть змогу максимально достовірно окреслити реальний та спрогнозувати майбутній фінансово-майновий стан суб'єкта господарювання у залежності від ступеня вірогідності, часу виникнення, характеру впливу ризикових подій.

На цьому етапі проблема полягає у тому, щоб поєднати методики та принципи управління з можливостями та нормативними вимогами облікової системи. Так, наприклад, відповідно до стандартів і принципів бухгалтерського обліку факти господарської діяльності відображаються в обліку за умови можливості їх ідентифікації та достовірної оцінки, яку практично неможливо надати ризиковим подіям. Внаслідок цього бухгалтерський облік тільки опосередковано розглядає ризики, у вигляді передбаченої можливості формування резервів за окремими статтями (38 «Резерв сумнівних боргів», 43 «Резервний капітал», 47 «Забезпечення майбутніх витрат і платежів»). Облік ЗЕД передбачає регулювання ризиків шляхом використання міжнародних правил торгівлі Інкотермс, за якими можливе розподілення ризиків між постачальниками та покупцями. Але це стосується тільки одного з видів ризиків, чого недостатньо для створення комплексної системи управління ризиками зовнішньоекономічної діяльності.

Прийнявши за основу той факт, що ЗЕД неминуче пов'язана з ризиком та його виникнення має досить високий ступінь вірогідності, необхідно визначити мету управління ризиками, яка стане основою для формування інформаційно-облікового забезпечення процесу прийняття управлінських рішень. Стосовно визначення мети управління ризику існують різні думки вчених. Так, наприклад, Свідерська А. вважає за мету управління ризикам ЗЕД максимізацію ефективності діяльності: $f(\frac{\text{вигоди від ЗЕД}}{\text{витрати у ЗЕД}}) \to \max$ [8]. Маршалл А. ставив за мету управління ризиком мінімізацію відхилень очікуваного прибутку: $\Delta П \to \min$ [23]. Кожен з показників має низку переваг і недоліків, але відносний показник характеризує кількість отриманих вигід на одиницю витрат, що дає йому перевагу для застосування у мінливих умовах господарювання.

На нашу думку, головною метою управління ризиками має стати максимізація ефективності, але за умови не перевищення фактичних витрат на здійснення ЗЕД над максимально допустимими

Таблиця 2

Класифікація ризиків зовнішньоекономічної діяльності в обліковій системі підприємства

Цілі управління	Класифікаційна ознака	Види ризиків ЗЕД
прогнозування/планування додаткових витрат/доходів	За характером впливу на результуючі показники	• ризики пов'язані зі збільшенням витрат; • ризики пов'язані зі зменшенням доходів.
визначення допустимого/відносно безпечного рівня ризиків для діяльності підприємства обґрунтування розміру необхідних джерел компенсування дії ризиків	За ймовірністю настання	• ризики з максимальною ймовірністю; • ризики з високою ймовірністю; • ризики з середньою ймовірністю; • ризики з низькою ймовірністю; • ризики з мінімальною ймовірністю.
визначення ступеня викривлення інформації у фінансовій звітності під впливом дії ризиків	За об'єктами обліку	• активи; • зобов'язання; • капітал;
визначення /прогнозування можливих джерел компенсації втрат від дії ризиків (забезпечення створених резервів відповідними активами)	За джерелами покриття	• резерви; • страхові фонди; • прибутки (фінансові результати);
визначення ступеню/можливості впливу на ці витрати/доходи	За ступенем прогнозовані та контролю	• передбачувані ризики; • не передбачувані ризики.
формування заходів щодо мінімізації негативних впливів	За етапами діяльності (за етапами договірного процесу)	• постачання; • виробництво; • реалізація.
	За горизонтом виникнення	• короткострокова перспектива; • середньострокова перспектива; • довгострокова перспектива.

Джерело: складено автором

(Витрати ЗЕД фактичні ≤ Граничні витрати ЗЕД). Спираючись на припущення, що облікова система підприємства спрямована на забезпечення інформаційних потреб управління, ми вважаємо за доречне провести класифікацію ризиків на основі відповідності наступним параметрам: цілям управління та принципам облікової і управлінської системи. Такий підхід дасть можливість на початковому етапі ідентифікації ризиків упорядкувати їх відповідно до цілей управління ЗЕД (табл. 2).

Запропонована класифікація дає змогу поєднати в одній обліково-аналітичній системі необхідну інформацію про ймовірності виникнення ризиків, їх впливу на об'єкти обліку, місця виникнення та характери впливу ризикових подій на результати діяльності підприємства. На відміну від існуючих, запропонована класифікація дозволяє:

- виокремити саме ті групи ризиків, які можуть бути контрольовані на рівні менеджменту підприємства і визначити серед них ризики, які можуть бути достовірно оцінені та прогнозовані;
- передбачити ціну ризику і сформувати джерела покриття наслідків ризикових подій;
- прогнозувати вплив ризику на об'єкти обліку, що дає змогу визначати фінансові результати діяльності підприємства та показники його звітності, а це дозволить формувати стратегію управління ризиками орієнтовану на підвищення результативності ЗЕД.

Висновки з проведеного дослідження. Ідентифікація і класифікація ризиків ЗЕД, як об'єктів облікової системи, можуть знайти практичну реалізацію за умови розробки відповідного інформаційного та організаційного забезпечення, що дозволить використовувати облік, як дієвий інструмент уникнення або мінімізації негативних наслідків ризику.

Однак, незважаючи на широке обґрунтування теоретичних аспектів управління ризиками на підприємствах, ця проблема не набула широкого обговорення у наукової спільноти. Зокрема, потребує дослідження питання формування механізму управління ризиками, що дозволить не тільки покращити ефективність управління підприємством, але й підвищити ефективність ЗЕД.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Небильцова О.В. Ризики в зовнішньоекономічній діяльності та проблеми обліку фінансових інструментів / О.В. Небильцова // Вчені записки. – К. : КНЕУ. – Вип. 3. – 2001. – 348 с.
2. Гнилицька Л.В. Інформаційне забезпечення управління ризиками підприємницької діяльності: обліковий аспект / Л.В. Гнилицька // Аграрний вісник Причорномор'я. Економічні науки. – Випуск № 69. – 2013 – С. 108-119
3. Лучко Р.М. Невизначеність та ймовірнісність господарських операцій: до питання бухгалтерського обліку // № 5 (III) 2013 Науково-практичне видання «Незалежний аудитор». – С. 15-22
4. Беднарська О.Р. Особливості планування ризиків зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств / О.Р. Беднарська // Вісник НУ «Львівська політехніка» / Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2008. – № 624. – С. 8–12.
5. Вигівська І.М. Бухгалтерський облік діяльності підприємств в умовах ризику: організація та методика : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)» / І.М. Вигівська. – Житомир : ЖДТУ, 2010. – 21 с.
6. Кузьмін О.Є. Врахування фактора ризику при плануванні зовнішньоекономічної діяльності підприємства [Електронний ресурс] / О.Є. Кузьмін, Н.Ю. Подольчак. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/8463/1/11.pdf.
7. Кожухова Н.Н. Управление и оценка рисков во внешнеэкономической деятельности предприятий АПК Крыма [Електронний ресурс] / Н.Н. Кожухова – Режим доступу до ресурсу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25053/09-Kojukhova.pdf?sequence=1.
8. Свідерська А. Поняття та класифікація ризиків у зовнішньоекономічній діяльності підприємства / А. Свідерська // Галицький економічний вісник – Тернопіль : ТНТУ, 2014. – Том 46. – № 3. – С. 113-121. – (Загальні проблеми економіки та суб'єктів господарювання).
9. Крамаренко В.И. Страновые риски во внешнеэкономической деятельности: учеб. Пособие [Текст] / В.И. Крамаренко, Н.И. Твердохлебов. – Симферополь: ДиАйПи, 2012. – 251 с.
10. Крупицкая О.С. Методы снижения рисков экспортно-ориентированных компаний: автореферат дис. ... кандидата экономических наук: 08.00.14 [Текст] / О.С. Крупицкая. – Санкт-Петербург, 2009. – 19 с.
11. Евтеев А.М. Минимизация рисков во внешнеторговой деятельности: структурно-функциональный подход: автореферат дис. ... кандидата экономических наук: 08.00.14 [Текст] / А.М. Евтеев. – Ростов-на-Дону, 2006. – 25 с.
12. Маханець Л.Л. Моделювання ризику в зовнішньоекономічній діяльності: автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.03.02 [Текст] / Л.Л. Маханець. – К., 2002. – 20 с.
13. Волкодаева Е. Классификация рисков как инструмент подсистемы управления бизнес-процессами внешнеэкономической деятельности промышленных предприятий [Текст] / Е. Волкодаева, Л. Ханбикова // Вестник Самарского государственного университета. – 2013. – № 4. – С. 26–29.
14. Левяков О. Риски внешнеэкономической деятельности [Электронный ресурс] / О. Левяков. – Режим доступа: http://www.src-master.ru/article27188.html
15. Ечкалов Д.С. Страховая защита внешнеэкономических контрактов: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 [Текст] / Д.С. Ечкалов. – Москва, 2006. – 215 с.
16. Іващенко О.А. Фінансово-інституційні інструменти управління ризиками у зовнішньоекономічній діяльності: дис. ... канд. екон. наук: 08.05.01 [Текст] / О.А. Іващенко. – К., 2006. – 195 с.

17. Лукянова В.В., Свідерська А.В. Якісна оцінка ЗЕ ризиків машинобудівних підприємств Хмельниччини// Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту – Вип. 1 (18)- 2015 – С. 64-71.

18. Байда Н. В. Ризики зовнішньоторгівельної діяльності / Н.В. Байда // Фінанси України. – 2002. – № 11. – С. 44–48.

19. Болдуєв М.В. Бухгалтерська модель управління ризиками на промислових підприємствах / М.В. Болдуєв // Держава та регіони. Серія "Економіка та підприємництво". – 2010. – № 5. – С. 115–120.

20. Мантур-Чубата О.С. Організаційно-економічний механізм управління ризиками зовнішньоекономічної діяльності підприємства… Дис на здобуття ступеня кен за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Хмельницький, 2015 – 239 с.

21. Гнилицька Л.В. Облікові технології управління ризиками при забезпеченні економічної безпеки підприємства // Фінанси, облік і аудит. 2012. № 19 – С. 253-265.

22. Коденчук К.А. Об'єкти зовнішньоекономічної діяльності та їх класифікація з точки зору бухгалтерського обліку та контролю [Електронний ресурс] / К.А. Коденчук. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Znpchdtu/2008_21_1/articles/Finansi/18_Kodenchuk.pdf.

23. Marshall Alfred. Principles of Economics [Електронний ресурс] / A. Marshall. – London : Macmillan and Co., Ltd., 1920. – Режим доступу: http://www.econlib.org/library/Marshall/marPCover.html